

Jarosław Działek

Uniwersytet Jagielloński

jarek.dzialek@uj.edu.pl

Monika Murzyn-Kupisz

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

murzynm@uek.krakow.pl

Rola bibliotek w budowaniu i wzmacnianiu zasobów kapitału społecznego w województwie małopolskim^{*) **)}

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, instytucje kultury, biblioteki publiczne, województwo małopolskie

Abstrakt: Instytucje kultury, wśród nich biblioteki publiczne, mogą funkcjonować jako istotne miejsca budowania i wzmacniania zasobów kapitału społecznego ważne dla społeczności lokalnych. W niniejszym artykule przedstawiono diagnozę działań podejmowanych w tym zakresie przez biblioteki publiczne w województwie małopolskim. Analizie poddano ich aktywność na czterech płaszczyznach: jako miejsc spotkań („trzecie miejsca”), miejsc inkluzji społecznej, instytucji działających na rzecz tożsamości lokalnej oraz prowadzących współpracę z organizacjami pozarządowymi i wolontariuszami.

Key words: social capital, cultural institutions, public libraries, Małopolska region

Abstract: Cultural institutions such as public libraries may function as places and institutions significant in developing and strengthening social capital resources, important for local communities. This article presents a diagnosis of activities undertaken by public libraries in Małopolska region in this respect. Four levels in which libraries may impact on local social capital resources are analyzed: as meeting places (‘third places’), as places of social inclusion, as institutions important for local identity formation and transmission, as institutions cooperating with non-governmental organisations and volunteers.

Kapitał społeczny, pomimo głosów krytycznych [40; 41] oraz nie zawsze jednoznacznych wyników empirycznych [58], uznawany jest coraz częściej za istotny zasób rozwojowy ważny zarówno z punktu widzenia jednostek, jak i całych społeczności [55]. Rozważania teoretyczne oraz prace empiryczne obrazują jego różnorodny wpływ (z reguły pozytywny) na przemiany społeczne i gospodarcze [11]. U źródeł koncepcji legły badania Marka Granovettera [17], który wykazał, że dla osoby poszukującej pracy najbardziej skutecznym źródłem informacji o potencjalnych ofertach, lepszym niż bliscy przyjaciele i rodzina, są dalsi znajomi. W późniejszych rozwinięciach koncepcji [16; 45] przyjęto określenia **kapitał społeczny wiążący** (ang. *bonding social capital*) i **kapitał społeczny pomostowy** (ang. *bridging social capital*) na określenie odpowiednio mocnych więzi łączących osoby z podobnych do siebie grup społecznych oraz luźnych więzi ze znajomymi z grup bardziej heterogenicznych. Za powiązania wiążące uznaje się w szczególności silne więzi rodzinne, przyjacielskie,

sąsiedzkie, a za powiązania pomostowe często kontakty w ramach działalności stowarzyszeniowej, zwłaszcza jeżeli gromadzi ona osoby z różnych środowisk społecznych.

Kapitał społeczny wiążący stanowi fundament społeczności lokalnych, ważny np. dla wzmacniania zasobów kapitału ludzkiego [9; 54] czy dla poziomu zdrowotności [22; 48]. W kontekście rozwoju gospodarczego za najbardziej wartościowy uznaje się częściej kapitał społeczny pomostowy, gdyż ma on dawać dostęp do nowych zasobów niedostępnych w sieciach osób blisko ze sobą związanych [3; 58]. Tego rodzaju więzi mogą sprzyjać ludzkiej przedsiębiorczości, kreatywności i innowacyjności [14], które to mogą być, na skutek kontroli społecznej, ograniczane przez powiązania o charakterze wiążącym [40]. Oba rodzaje kapitału społecznego, wiążącego i pomostowego, są niezbędne dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego, a „ich zasoby powinny być optymalizowane, a nie maksymalizowane” [60, s. 158]. Równie ważnym aspektem kapitału społecznego są normy zaufania. Wysoki poziom zaufania społecznego („kultura zaufania”) powinien sprzyjać rozwojowi, gdyż zmniejsza potrzebę kontroli, mobilizuje do działania, uwalnia swobodną, przedsiębiorczą, kreatywną i innowacyjną aktywność [53].

Dotychczasowy rozwój gospodarczy Polski opierał się głównie na kapitale finansowym i ludzkim [12]. W okresie transformacji wykorzystywano kapitał społeczny adaptacyjny, który był pochodną rozbudowanego w okresie komunizmu kapitału społecznego przetrwania, czyli sieci nieformalnych kontaktów, ułatwiających dotarcie do niedostępnych wówczas na rynku zasobów [57]. Jednym ze współczesnych wyzwań rozwojowych Polski jest jednak budowanie i wzmacnianie kapitału społeczno-rozwojowego [6], czyli zaufania pomiędzy ludźmi i zaufania obywateli do państwa oraz sieci powiązań sięgających poza krąg najbliższych kontaktów. W porównaniu z wieloma krajami Europy Zachodniej poziom kapitału społecznego pomostowego jest jednak w Polsce niski. Polacy rzadko angażują się w działalność stowarzyszeniową i wolontariat, są również mniej ufni [10], co jest efektem kilkudziesięciu lat komunizmu, który osłabił zasoby kapitału społecznego [25; 29; 35].

Janusz Czapieński zauważa wręcz, że „żyjemy w kraju coraz bardziej efektywnych jednostek i niezmiennie nieefektywnej wspólnoty” [10, s. 291]. Stąd też rosnąca potrzeba wzmacniania zasobów kapitału społecznego, zwłaszcza pomostowego. Badacze zwracają jednak uwagę, że jest on zwykle wynikiem długotrwałych, naturalnych procesów społecznych [44] i jest odporny na wielkie projekty inżynierii społecznej, a może być budowany raczej za pomocą drobnych, powolnych kroków [6; 59] poprzez tworzenie korzystnych warunków do jego powstawania. Istotną rolę w tym procesie odegrać mogą instytucje kultury (muzea, biblioteki, domy kultury itp.) oraz obiekty dziedzictwa kulturowego [31; 32], które wymieniane są jako potencjalne miejsca („infrastruktura kapitału społecznego”) oraz podmioty sprawcze istotne w procesie formowania i wzmacniania obu rodzajów kapitału społecznego.

Wiąże się to również z istotnymi zmianami w myśleniu na temat funkcji tych obiektów i instytucji. Oprócz rozwijania tradycyjnych działań związanych z gromadzeniem, przechowywaniem i udostępnianiem eksponatów lub książek oraz edukowania użytkowników i odwiedzających wiele z tych instytucji w obliczu przemian cywilizacyjnych przededefiniuje i poszerza obecnie swoje zadania, chcąc spełniać szersze cele społeczne [21; 24]. Biblioteki publiczne, które są przedmiotem rozważań w tym artykule, tworzą stosunkową gęstą sieć

placówek działających również w mniejszych miejscowościach. Dodatkowo za możliwością rozwijania funkcji społecznych przemawia ich często centralne położenie, nierzadko w atrakcyjnych, historycznych budynkach, a także dysponowanie wykształconą kadrą, która może pełnić rolę lokalnych liderów i animatorów społeczności lokalnej.

Kwestia budowania i wzmacniania kapitału społecznego została uznana w krajowych dokumentach strategicznych za jedno z najważniejszych wyzwań rozwojowych Polski [5; 6; 50]. W *Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego* [50] wskazuje się, że kultura może służyć wzmacnianiu spójności społecznej (Priorytet 4.1). Wśród planowanych działań wymieniana jest wspieranie rozwoju bibliotek w kierunku lokalnych centrów kultury oraz miejsc spotkań i dialogu, czyli ośrodków budowania kapitału społecznego wiążącego i pomostowego. W środowisku bibliotecznym wspierany ma być przekaz międzypokoleniowy, dialog między różnymi środowiskami i kulturami, a także wzmacnianie lokalna i regionalna tożsamość. W małopolskim *Programie Strategicznym Dziedzictwo i Przemysły Czasu Wolnego* [42] w ramach Priorytetu 2. Pobudzanie kreatywności oraz wzrost dostępu do oferty czasu wolnego postuluje się przekształcenie modelu funkcjonowania domów kultury i bibliotek lokalnych z tradycyjnego i pasywnego na innowacyjny, aktywny, otwarty i ogniskujący rozwój społeczności lokalnej. *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju* [5] podkreśla, że poprzez te działania instytucje kultury powinny właśnie wspierać budowanie społecznego kapitału rozwoju służącego współpracy (rys. 1).

Rysunek 1. Dziesięć celów szczegółowych składających się na cel strategiczny, jakim jest wzrost społecznego kapitału rozwoju służącego współpracy

Źródło: BONI Michał (red.), *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Projekt. Część II*. Warszawa, 2011, s. 285.

Debata nad funkcjami społecznymi bibliotek toczy się również w środowisku bibliotekarzy. Podobnie postulowane jest poszerzenie roli tych placówek nie tylko jako miejsc gromadzenia wiedzy, ale również miejsc aktywizacji życia kulturalnego i integracji społeczności lokalnej [8; 33]. Poprzez oddziaływanie na lokalne otoczenie społeczne i gospodarcze placówki biblioteczne mogą brać udział we wzmacnianiu rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i całego kraju. Działalność informacyjna bibliotek oraz działania wzmacniające partycypację społeczną przyczyniają się do rozwoju demokracji i społeczeństwa obywatelskiego. Wzmacnianie tożsamości lokalnej może przekładać się na działania na rzecz

zachowania dziedzictwa kulturowego [49]. Do nowych aktywności powinna być przy tym dostosowana architektura biblioteczna, która nie będzie już obejmować jedynie miejsc przechowywania i udostępniania książek, ale również inne przestrzenie sprzyjające kontaktom społecznym [37]. Rosnącej świadomości bibliotekarzy zdaje się jednak nie towarzyszyć zmiana oczekiwań użytkowników bibliotek. Placówki te nadal kojarzone są głównie z ich podstawowymi funkcjami. Przykładowo, mniej niż co dziesiąty Polak uważa, że powinny one pełnić dodatkowe funkcje kulturalne, edukacyjne i społeczne [23]. Biblioteki powinny zatem podejmować także szersze działania promocyjne zmieniające ich wizerunek.

Rozwój działań na rzecz budowy i wzmacniania kapitału społecznego w placówkach bibliotecznych wymaga zdiagnozowania obecnej sytuacji na tym polu. Niezbędne jest rozpoznanie, na ile zarządzający instytucjami kultury świadomi są tej nowej roli, na ile podejmują oni działania w tym zakresie oraz jaka jest skuteczność tych działań. Do diagnozy oddziaływania bibliotek publicznych na kapitał społeczny wykorzystano typologię opracowaną przez autorów w oparciu o dotychczasowy dyskurs naukowy [2; 31; 34]. Wyróżniono cztery główne płaszczyzny, w ramach których instytucje kultury mogą pełnić rolę:

- miejsc spotkań i „zworników” społeczności lokalnej;
- miejsc integracji i inkluzji społecznej;
- źródeł budowania tożsamości oraz dumy lokalnej;
- źródeł współpracy z organizacjami pozarządowymi i wolontariuszami.

Do diagnozy wybrano biblioteki publiczne z 10 powiatów województwa małopolskiego, które charakteryzują się różnym poziomem kapitału społecznego wiążącego i pomostowego [12], a jednocześnie reprezentują różne części regionu oraz odmienne ścieżki rozwoju. Zgodnie z tym wybrano: 3 powiaty o wysokim¹ poziomie obu rodzajów kapitału społecznego: gorlicki, tatrzański i wielicki, 3 powiaty o wysokim poziomie kapitału wiążącego i niskim poziomie kapitału pomostowego: limanowski, myślenicki i suski, oraz 4 powiaty o niskim poziomie obu rodzajów kapitału: chrzanowski, miechowski, olkuski i proszowski.

Kwestionariusz badania ankietowego wysłano drogą elektroniczną do 233 placówek spośród 243 bibliotek różnego szczebla zidentyfikowanych w badanych powiatach. Ze wszystkimi bibliotekami gminnymi i powiatowymi oraz z częścią filii bibliotecznych dodatkowo skontaktowano się drogą telefoniczną. Uzyskano wysoki poziom zwrotu wypełnionych ankiet (blisko 3/4) – podobny poziom zwrotu odnotowano w podziale na rodzaj miejscowości i rodzaj biblioteki (tab. 1). Wystąpiły za to różnice w poziomie zaangażowania bibliotek z różnych powiatów: najniższy w miechowskim i wielickim, najwyższy w chrzanowskim i proszowskim.

---

¹ Wysokie i niskie zasoby kapitału społecznego odnoszą się do przeciętnego poziomu kapitału społecznego w Polsce – wysokie oznaczają zatem wyższe niż średnia w kraju.

Tabela 1. Podstawowe informacje o przebadanej próbie bibliotek publicznych w województwie małopolskim

Rodzaj miejscowości / biblioteki	Liczba kwestionariuszy		Poziom zwrotu (w %)
	wysłanych	wypełnionych	
Rodzaj miejscowości			
wieś	185	134	72
miasto	48	34	71
Rodzaj biblioteki			
biblioteka powiatowa	10	8	80
biblioteka gminna	63	46	73
filia biblioteczna	160	114	71
RAZEM	233	168	72

Źródło: opracowanie własne.

Kapitał społeczny powstaje tam, gdzie istnieją warunki do interakcji społecznych, gdzie można zatrzymać się, nawiązać kontakt, porozmawiać. Instytucje kultury, w tym również biblioteki, mogą pełnić rolę „infrastruktury kapitału społecznego”, umożliwiającej podtrzymywanie istniejących oraz inicjowanie nowych relacji społecznych. Mogą tym samym odgrywać rolę tzw. „trzecich miejsc”² [13; 18; 24; 36; 61], w których, obok miejsca zamieszkania i miejsca pracy, skupia się aktywność społeczna ludzi. By tak było, oprócz przestrzeni przeznaczonej na gromadzenie i udostępnianie zbiorów, niezbędna jest dodatkowa przestrzeń „nie-biblioteczna” [21; 24]. Dla budowania relacji niezbędny jest ponadto czas, stąd też potrzeba wprowadzania dodatkowych aktywności, które wydłużą pobyt w bibliotece poza krótki moment wypożyczenia książek oraz dostosowanie godzin otwarcia do potrzeb użytkowników.

Placówki biblioteczne zawsze odgrywały istotną rolę w społecznościach lokalnych, a współcześnie w coraz większym stopniu starają się bardziej świadomie pełnić rolę „zworników” tych społeczności [8]. Poszukiwanie nowych funkcji jest próbą odpowiedzi na wyzwania związane z przemianami cywilizacyjnymi, a zwłaszcza rozwojem mediów elektronicznych, digitalizacją zbiorów czy popularnością audiobooków [24; 56]. Zaletą tych instytucji jest m.in. to, że są one postrzegane jako przestrzeń bezpieczna [24; 52], zarówno w rozumieniu miejsc o mniejszym zagrożeniu przestępczością, jak również miejsc, gdzie można prowadzić spokojną dyskusję na temat kwestii istotnych dla społeczności lokalnej.

Trudność stanowić może natomiast dotychczasowe podejście zarówno pracowników, jak i potencjalnych korzystających z tych instytucji, widzących często biblioteki jako „świątynie książki”. Niektóre biblioteki mogą odstraszać czytelników swoją monumentalnością czy „podniosłym” nastrojem, prowadząc nawet do tzw. „lęku przed biblioteką” (ang. *library anxiety*), czyli negatywnych odczuć wynikających z poczucia braku wystarczających kompetencji do korzystania z niej [21; 28]. Zatem, zachowując swoje podstawowe funkcje miejsc zbierających, przechowujących, opracowujących i udostępniających zbiory, biblioteki

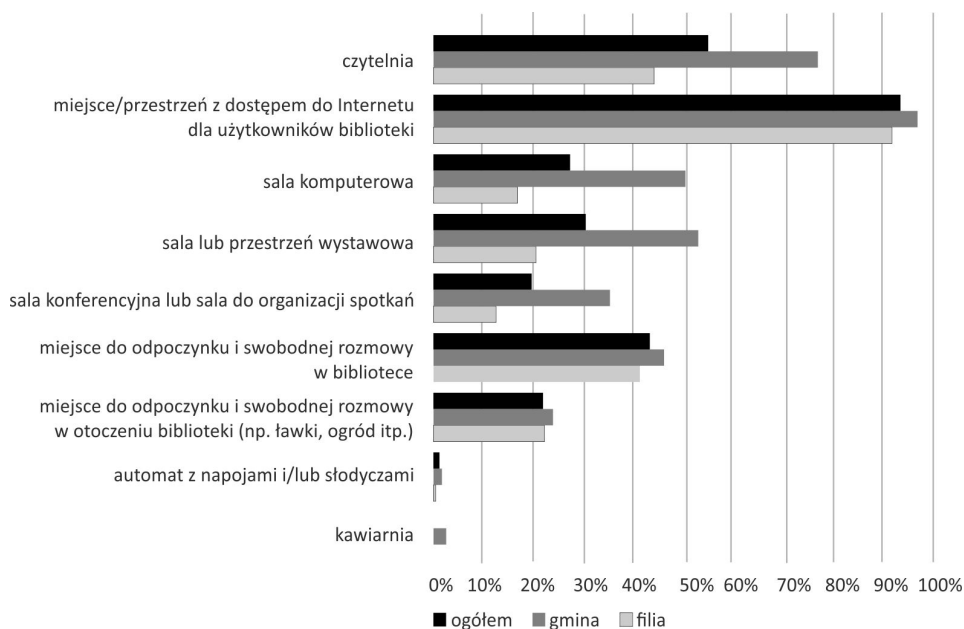
² Do tej kategorii należą m.in. kawiarnie, bary, puby, domy kultury, lokalne sklepiki, salony piękności.

(ale również inne instytucje kultury) muszą dążyć do redukcji atmosfery odświętności poprzez stworzenie komfortowej przestrzeni sprzyjającej naturalnym zachowaniom, interakcjom społecznym, formalnym i nieformalnym spotkaniom [19; 21; 26; 51]. By biblioteka mogła stać się przyjaznym miejscem spotkań oraz lokalnym centrum aktywności i integracji, powinna być pod względem architektury i organizacji otwarta, atrakcyjna, wygodna, wielofunkcyjna, a w jej wystroju i planie swoją rolę odgrywać powinny odpowiednie kolory, światło, ergonomiczne (zapewniające komfort różnym grupom użytkowników), ekologiczne i ekonomiczne rozwiązania [4].

Wyrazem otwartości na potrzeby czytelnika jest wprowadzanie, tam gdzie jest to ze względów lokalowych możliwe, wolnego dostępu do części lub całości księgozbioru [21; 24]. Dążenie do zwiększenia atrakcyjności instytucji kultury wyrażone jest również w wydłużaniu godzin otwarcia oraz wprowadzaniu, w granicach zapewniających bezpieczeństwo zbiorów, możliwości spożywania napojów i jedzenia [37]. W przypadku bibliotek na zmianę mentalności wpłynął m.in. rozwój księgarni, które oferują możliwość przeglądania książek przy kawie. Przestrzeń kawiarni, barku kawowego, a nawet wokół automatu do kawy może stanowić z jednej strony miejsce odpoczynku dla czytelników, z drugiej strony zachętę do skorzystania z biblioteki dla tych, którzy przyszli tam jedynie napić się kawy [18; 20].

Dobrymi przykładami współczesnych realizacji budynków bibliotecznych wychodzących naprzeciw tym postulatom są m.in. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie [20], Miejska Biblioteka Publiczna w Jaworznie czy Mediateka – Miejska Biblioteka Publiczna we Wrocławiu [21].

Rysunek 2. Dostępność wybranych przestrzeni w bibliotekach małopolskich

Źródło: opracowanie własne.

Przebadane małopolskie biblioteki różnią się pod względem dostępności przestrzeni, które mogłyby stanowić miejsca budowania i wzmacniania kapitału społecznego (rys. 2). Biblioteki gminne i powiatowe częściej niż filie dysponują salami wystawowymi lub konferencyjnymi, gdzie organizowane mogą być dodatkowe wydarzenia aktywizujące i integrujące społeczność lokalną. Lepsze warunki lokalowe bibliotek gminnych obrazuje również możliwość skorzystania z czytelni, które stanowią przestrzeń związaną z podstawową funkcją tych instytucji, choć także i one mogą pełnić funkcje społeczne, na przykład dla prac realizowanych w grupach. Wymagania dotyczące zachowania ciszy w czytelniach sprawiają, że dla relacji społecznych istotne są dodatkowe miejsca, gdzie można swobodnie porozmawiać i odpocząć w towarzystwie znajomych – przestrzenie „nie-biblioteczne” [24]. Takimi przestrzeniami dysponuje mniejsza część przebadanych bibliotek. Około 40% placówek posiada takie miejsca wewnątrz budynku bibliotecznego, a co czwarta – wokół budynku (np. w postaci ogrodu lub skweru z ławkami). Nie dziwi brak kawiarni, nawet w bibliotekach w większych miastach (choć kawiarnia i barek kawowy planowane są w 2 miejscowościach), ale zaskakujący jest brak (nawet jeżeli weźmiemy pod uwagę kwestie zdrowotne produktów w nich sprzedawanych) automatów z napojami gorącymi lub zimnymi bądź słodyczami, które mogą stanowić namiastkę tego rodzaju przestrzeni.

Przeprowadzone badania dowodzą natomiast, że nieomal powszechną przestrzenią w małopolskich bibliotekach jest wydzielone miejsce z dostępem do Internetu. Potwierdza to, że za główną strategię podniesienia atrakcyjności bibliotek, ale również ich przetrwania, uznano w ostatnich latach zapewnienie dostępu do świata cyfrowego. Ta nowa funkcja jest z pewnością istotna w peryferyjnych obszarach, gdzie dostęp do komputerów i Internetu bywa jeszcze ograniczony. Biblioteki przyczyniają się tym samym do zmniejszenia wykluczenia cyfrowego, wyrównując szanse edukacyjne dzieci i młodzieży z małych miast i wsi [33]. Bywają również pierwszym miejscem zetknięcia się z komputerami, np. dla osób starszych [38], dla których organizowane są kursy i warsztaty, prowadzone niekiedy przez sprawniejsze poruszające się w świecie nowoczesnych technologii osoby młodsze, budując przy okazji więzi międzypokoleniowe.

Biblioteki dokonały dużego postępu technologicznego, ale ma on niewielki wpływ na budowanie relacji społecznych (choć niekiedy pozwala utrzymywać kontakty z osobami spoza miejscowości, np. rodziną na emigracji) [38]. Znaczenie bibliotek jako „kafejek internetowych” będzie jednak maleć wraz ze wzrostem dostępności Internetu w tych obszarach. Tym samym istotniejsza może się okazać ich rola jako miejsc spotkań dla społeczności lokalnej. W tym kontekście poziom rozwoju infrastruktury kapitału społecznego w bibliotekach publicznych województwa małopolskiego można określić jeszcze jako umiarkowany. Jeżeli biblioteki mają zwiększać swoją rolę zworników społeczności lokalnej, w planach rozwoju powinny uwzględniać zwiększanie dostępności przestrzeni sprzyjających interakcjom społecznym. Wyzwaniem są tutaj warunki lokalowe i ograniczona powierzchnia użytkowa placówek, która nierzadko z trudem wystarcza dla zapewnienia ich podstawowej funkcji.

Spośród 168 bibliotek uczestniczących w ankiecie zdecydowana większość zlokalizowana jest w budynkach współużytkowanych z innymi instytucjami i firmami, takimi jak urzędy miasta, gminne ośrodki kultury, sportu i rekreacji, szkoły oraz ośrodki zdrowia,

poczty i organizacje pozarządowe, w tym ochotnicza straż pożarna. Wskazuje to na tendencję samorządów terytorialnych do grupowania i skupiania różnych funkcji o charakterze rekreacyjno-kulturalnym w ramach jednego budynku lub kompleksu budynków, co może potencjalnie sprzyjać optymalizacji i ekonomizacji ich działań, wytwarzaniu się sieci powiązań i współpracy pomiędzy tymi placówkami, ale także prowadzić niekiedy do konfliktów i sporów lub osłabienia ich kulturotwórczych funkcji. Jedynie 15 bibliotek (9%) posiada odrębne, niezależne siedziby.

Sytuacja lokalowa bibliotek w badanych miejscowościach w Małopolsce jest zróżnicowana, choć z reguły nie zajmują one najstarszych budynków w gminie (przykładowo jedynie 3 biblioteki spośród ankietowanych instytucji znajdują się w budynkach wpisanych do rejestru zabytków). Niestety w ponad połowie z nich nie podjęto w ostatnich 5 latach żadnych istotniejszych prac remontowych czy modernizacyjnych (tab. 2). W 1/3 placówek miały miejsce w ostatnich 5 latach prace remontowe. Natomiast w 14 przypadkach biblioteka została przeniesiona do innego wyremontowanego lub zmodernizowanego budynku. Niezależnie od sposobu użytkowania budynku, warto zauważyć, iż 9 instytucji bibliotecznych w badanych małopolskich gminach uzyskało w ostatnich latach siedziby w zupełnie nowych, specjalnie wzniesionych budynkach. Odzwierciedlając wcześniej wspomniane tendencje, jedynie 3 z nich (w Chrzanowie, Myślenicach i Tymbarku) przeprowadziły się do nowych, samodzielnych budynków bibliotecznych. W przypadku sześciu pozostałych (Dobczyce, Radziemice, Siepraw, Słupnice, Harbutowice i Leśnica) gmina wzniosła nowoczesny wielofunkcyjny budynek przeznaczony pod funkcję kulturalno-sportową, który współużytkowany jest przez różne instytucje. Przykładowo, w Dobczycach niedawno oddane do użytku Regionalne Centrum Oświatowo-Sportowe oprócz biblioteki mieści gimnazjum, szkołę muzyczną, miejsko-gminny ośrodek kultury i sportu, świetlicę organizacji pozarządowej, halę sportową, aulę widowiskową i kawiarnię.

Tabela 2. Zmiany warunków lokalowych bibliotek w ostatnich pięciu latach

Zmiany warunków lokalowych	Odsetek bibliotek (N=168)
brak poważniejszych prac remontowych	52,3%
przeprowadzono modernizację lub generalny remont	33,9%
placówkę przeniesiono do innego wyremontowanego lub zmodernizowanego budynku	8,3%
placówkę przeniesiono do nowo wzniesionego budynku	5,4%

Źródło: opracowanie własne.

Prace remontowe lub przeniesienie się do nowych pomieszczeń umożliwiły poprawę jakości oraz poszerzenie lub rozwinięcie już oferowanych usług bibliotecznych. W sytuacji remontu budynków użytkowanych przez biblioteki prace te dotyczyły najczęściej poprawy ogólnego wyglądu budynku (w przypadku aż 39 obiektów remontu elewacji), a także remontu i modernizacji pomieszczeń pozwalających na realizację podstawowych funkcji biblioteki, tj. modernizację miejsc przechowywania księgozbioru (18% ankietowanych bibliotek) oraz miejsc udostępniania księgozbioru (23%). Inne prace i zmiany dotyczyły najczęściej stworzenia lub modernizacji czytelnicy komputerowej, lub stanowisk

z dostępem do Internetu (6% badanych placówek), a w dwóch przypadkach stworzenia mediatek (Klucze, Tymbark), poszerzenia i zmodernizowania czytelnia (deklarowane przez 6 bibliotek) lub stworzenia przestrzeni, części czytelnia lub kąciaków dla dzieci, a w jednym przypadku kąciaka dla matek karmiących. W 9 sytuacjach zmodernizowano lub pozyskano pomieszczenia, które mogą pełnić funkcję sal wystawowych, odczytowych i konferencyjnych oraz pomieszczeń do prowadzenia spotkań autorskich i warsztatów. Podejmowane cząstkowe prace budowlane i remontowe mogły również polegać na wymianie okien (w aż 9 obiektach), wymianie centralnego ogrzewania (2 obiekty) lub remoncie toalet (8 placówek), mieć na celu poprawę estetyki wnętrza przez pomalowanie ścian lub korytarzy (5 obiektów) lub polepszenie warunków korzystania z księgozbioru przez wymianę oświetlenia (3 obiekty).

Prowadzone prace skoncentrowane więc były na podstawowych zadaniach bibliotek, chociaż w pewnej mierze odnosiły się także do poszerzonych funkcji księżnic jako miejsc spotkań, warsztatów, kursów, wykładów, konkursów i innych wydarzeń kulturalnych, tworzenia przestrzeni dedykowanych dzieciom (kąciaki malucha, kąciak gier komputerowych, czytelnia dla dzieci, świetlica dla dzieci i młodzieży) oraz przestrzeni korzystania z komputera (szczególnie często wspomnianych w odniesieniu do pracy z dziećmi i młodzieżą oraz seniorami), a także podniesienia poziomu niezbędnej infrastruktury towarzyszącej (toalety). W jednym przypadku stworzono przestrzeń dla klubu czytelników o specjalnych zainteresowaniach (Klub Miłośników Fantastyki, Biblioteka w Suchej Beskidzkiej Zasypnicy). W filii bibliotecznej w Jankowicach w powiecie chrzanowskim po realizacji remontu nową możliwością jest świadczenie usługi wyświetlania filmów w ramach programu „Kino za regałem”.

Duże zmiany w funkcjonowaniu bibliotek miały miejsce szczególnie w przypadku instytucji, które przeniosły się do nowych budynków. W Dobczycach powierzchnia biblioteki w nowym gminnym kompleksie edukacyjno-rekreacyjnym powiększyła się czterokrotnie (ze 100 do 400 m²), zorganizowano więc przestrzeń do swobodnego odpoczynku ze stolikami, kanapami i ekspressem do kawy. W nowym budynku biblioteki w Myślenicach utworzono kąciak dla matek karmiących, a mogąc zaoferować przestrzeń do realizacji różnych wydarzeń, placówka współpracuje także z licznymi instytucjami i inicjatywami, takimi jak Uniwersytet Trzeciego Wieku przy Myślenickim Centrum Kultury, Klub Fantastyki, Galeria Sztuki 30 km, Warsztaty Terapii Zajęciowej, Grupa Literacka Tilia.

Pomimo ograniczeń lokalowych i ciągle dużych potrzeb modernizacyjnych, wyniki przeprowadzonego badania pokazują, że większość bibliotek to ważne ośrodki aktywności kulturalnej w swoich miejscowościach (tab. 3), na co wskazują również dane opracowane przez GUS [27]. Zdecydowana większość z nich organizuje w swoich placówkach wystawy oraz spotkania literackie. Często organizowane są również warsztaty dla dzieci, które stanowią główną grupę użytkowników bibliotek. Ponad połowa przebadanych placówek organizuje również wydarzenia edukacyjne. Znacznie rzadziej realizowane są takie wydarzenia kulturalne, jak projekcje filmów, przedstawienia teatralne czy koncerty, co wynika głównie z braku odpowiedniej przestrzeni w bibliotekach.

Tabela 3. Wydarzenia kulturalne i edukacyjne organizowane w bibliotekach publicznych

Wydarzenia kulturalne i edukacyjne	Częstość (N=168)		
	raz w miesiącu lub częściej	raz na kwartał lub rzadziej	nigdy
wystawy	26,3%	46,1%	27,5%
warsztaty dla dzieci	24,6%	39,5%	35,9%
spotkania literackie (np. wieczory autorskie)	23,4%	58,1%	18,6%
wydarzenia związane z porą roku, świętami itp.	10,3%	54,5%	35,2%
konkursy	9,0%	74,7%	16,3%
zajęcia edukacyjne (np. odczyty i wykłady)	9,0%	45,2%	45,8%
dni tematyczne	5,4%	28,1%	66,5%
projekcje filmów	4,2%	9,6%	86,2%
kiermasze	1,2%	10,8%	88,0%
przedstawienia teatralne	–	24,6%	75,4%
koncerty	–	4,8%	95,2%

Źródło: opracowanie własne.

Aktywność bibliotek na polu kultury i edukacji oraz inne zmiany w nich zachodzące są również wynikiem udziału księżnic w publicznych lub prywatnych programach mających na celu rozwój bibliotek. Jedynie 1/4 spośród analizowanych bibliotek nie brała udziału w żadnym z programów. Najczęściej małopolskie biblioteki uczestniczyły w Programie Rozwoju Bibliotek (56) i Akademii Orange dla Bibliotek (45%), nieco rzadziej w programie Biblioteka Plus (11%) oraz w programie zakupu nowości wydawniczych Biblioteki Narodowej (5%). Prawie co trzecia z przebadanych placówek otrzymała wsparcie na realizację wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych (tab. 4), głównie kursów komputerowych i językowych, rzadziej wprost związanych z działaniami bezpośrednio na rzecz społeczności lokalnej (np. cyfrowe archiwa tradycji lokalnej w Dobczycach i Trzebini, projekt „Biblioteka jako przestrzeń dyskusji o sprawach lokalnych” w Białym Dunajcu).

Tabela 4. Działania realizowane w ramach programów wsparcia rozwoju bibliotek

Działania realizowane w ramach programów	Odsetek bibliotek* (N=127)
wydarzenia kulturalne i edukacyjne	39,4
zakup sprzętu	33,9
szkolenia pracowników, rozwój biblioteki	29,1
dostęp do Internetu	29,1
zakup nowości wydawniczych	7,1

*odsetki obliczono jedynie w stosunku do bibliotek, które brały udział w programach

Źródło: opracowanie własne.

Uczestnictwo w tych programach pomogło w skoku technologicznym zaobserwowanym w bibliotekach. Zakupiono sprzęt (głównie komputery, ale również urządzenia

wielofunkcyjne) oraz stworzono możliwości darmowego dostępu do Internetu. Niebagatelna jest rola tychże programów w rozwoju zawodowym pracowników bibliotek, wynikającym z udziału w szkoleniach z obsługi sprzętu, jak i z planowania rozwoju bibliotek. Udział w programach ma również znaczenie w budowaniu świadomości bibliotekarzy na temat roli instytucji, w których pracują w społecznościach lokalnych.

Dla możliwości rozwoju funkcji społecznych bibliotek, oprócz odpowiedniej przestrzeni oraz aktywności, ważna jest również ich dostępność czasowa. Pod tym względem odnotowano w ostatnich latach pozytywne zmiany w blisko 1/3 badanych placówek. Zmiany godzin otwarcia obejmowały albo zwiększenie ogólnej liczby godzin, albo przesunięcie godzin otwarcia biblioteki na godziny późniejsze. Zmiany te umożliwiają skorzystanie z usług biblioteki aktywnym zawodowo grupom czytelników. Część placówek umożliwia również skorzystanie z księgozbioru w soboty i niedziele (średnio około 3 godziny w miastach i 1 godzina na wsi). Większa dostępność czasowa po godzinie 16 dotyczy bibliotek gminnych (średnio nieco ponad 6 godzin, w filiach nieco ponad 5 godzin) oraz tych zlokalizowanych w miastach (średnio blisko 8 godzin, w obszarach wiejskich niecałe 5 godzin). Warto jednak również pamiętać, że w większości placówek (około 3/5) godziny otwarcia nie zmieniły się w ostatnich latach, a w mniej niż co dziesiątej zmniejszyła się liczba godzin.

Połączenie dostępnej przestrzeni i czasu oraz zaangażowanie pracowników biblioteki w organizację wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych przekładają się na życie społeczne toczące się w bibliotece. W porównaniu z podstawowymi funkcjami, jakie powinna pełnić biblioteka (zdobywanie wiedzy, rozwijanie pasji), funkcje społeczne są w opinii bibliotekarzy drugorzędne, ale i tak są one ważnym elementem funkcjonowania 3/5 badanych małopolskich placówek (rys. 3). W opinii pracowników bibliotek mają one podobne znaczenie dla budowania kapitału społecznego wiążącego (spotkania ze znajomymi, przyjaciółmi), jak i dla tworzenia kapitału społecznego pomostowego (poznawania nowych osób). W obszarach wiejskich biblioteki nieco częściej funkcjonują jako miejsce integracji społeczności, czyli spotkań z osobami już znanymi, natomiast w miastach nieco częściej, zdaniem bibliotekarzy, dają okazję do spotykania nowych ludzi.

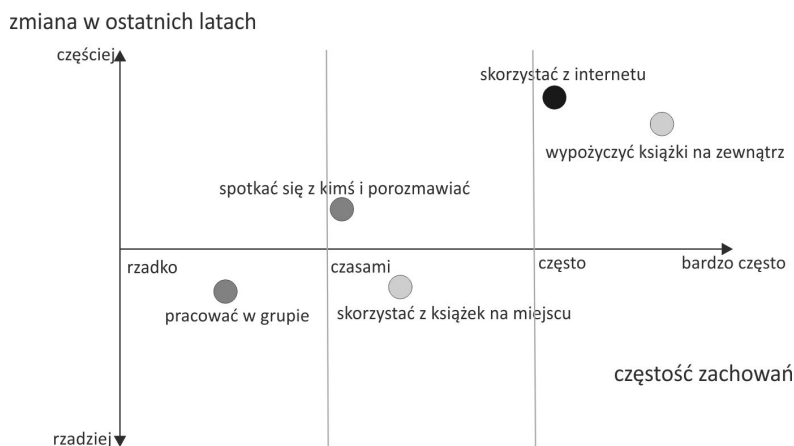
Rysunek 3. Opinie badanych bibliotekarzy na temat roli bibliotek w społecznościach lokalnych

Źródło: opracowanie własne.

Znaczenie bibliotek jako miejsca spotkań dla różnych grup jest odmienne. Najczęściej czas wolny spędzają w nich dzieci i młodzież. Ważne są również dla osób starszych, w szczególności w miastach, co wiąże się z większą aktywnością tej grupy w obszarach miejskich. Natomiast bibliotekarze rzadziej widzą biblioteki jako miejsca spędzania czasu wolnego przez rodziny. W tym kierunku mogą zmierzać dalsze działania aktywizujące prowadzone w bibliotekach.

Rysunek 4. Typowe zachowania użytkowników bibliotek i zmiana ich częstości w ostatnich pięciu latach

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując, zdaniem bibliotekarzy, w ostatnich latach biblioteki coraz częściej stanowią miejsce interakcji społecznych, choć są to spotkania incydentalne (rys. 4). Warto jednak pamiętać, że w koncepcji Roberta Putnama [44; 45] właśnie przypadkowe, lecz powtarzające się spotkania (według amerykańskiego naukowca głównie w ramach działalności w stowarzyszeniach) prowadzą do wzmocnienia zasobów kapitału społecznego. Przeprowadzona diagnoza wskazuje, że w placówkach bibliotecznych istnieje jeszcze potencjał do podejmowania dalszych działań prowadzących do budowania i wzmacniania tej formy kapitału. Stosunkowo rzadko pracownicy bibliotek wspominają o ich funkcji jako przestrzeni do pracy w grupach, co wynika najpewniej z kształtu polskiego systemu edukacyjnego, który kładzie większy nacisk na pracę indywidualną niż zespołową. Wyniki tej części badania wskazują również, że respondenci pozytywnie oceniają poziom czytelnictwa w małopolskich bibliotekach. Na pierwsze miejsce wysuwa się jednak rosnąca w ostatnich latach częstość korzystania z Internetu w bibliotekach, co potwierdza, że ten aspekt był kluczowy w planach rozwoju wielu placówek.

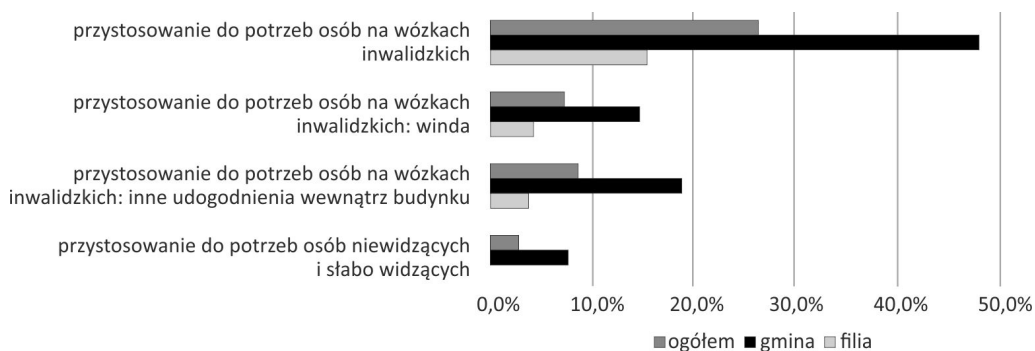
Szczególną formą budowania i wzmacniania kapitału społecznego jest przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Działania zmierzające do inkluzji społecznej oznaczają nic innego, jak poszerzanie więzi pomiędzy jednostkami i grupami marginalizowanymi a resztą społeczeństwa (czyli budowanie kapitału społecznego pomostowego). Osoby i grupy społeczne wykluczone z różnych powodów na płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej czy

politycznej mogą być także (i często są) wykluczone z życia kulturalnego. Wykluczenie to może przyjmować różne formy. Kultura danej grupy może nie być uwzględniana w działalności kulturalnej, a sama grupa może nie uczestniczyć w procesie tworzenia współczesnej kultury (np. imigranci [15]). Wykluczenie może dotyczyć również dostępu do dóbr i usług kultury [46; 47] i mieć różne podłoże: finansowe (np. bezrobotnych, osób ubogich), związane z fizycznym dostępem do obiektów i miejsc dziedzictwa (np. osób niepełnosprawnych) lub dostępem do informacji o nich (np. wykluczenie cyfrowe).

W polskich bibliotekach zaszły duże zmiany w zakresie możliwości korzystania z komputerów i Internetu (m.in. dzięki wymienionym wcześniej programom), przyczyniając się do zmniejszenia wykluczenia cyfrowego. Jest to szczególnie istotne w mniejszych miejscowościach, gdzie dostęp do Internetu nadal nie jest powszechny. Z tych możliwości korzystają szczególnie dzieci z gorzej sytuowanych rodzin, osoby poszukujące pracy oraz osoby starsze [38].

W ostatnich latach prowadzona jest również modernizacja obiektów bibliotecznych w celu dostosowania ich do potrzeb osób niepełnosprawnych. Poziom przystosowania obiektów kultury do potrzeb tych osób jest jednak jeszcze ciągle niski. Zaledwie dwie na pięć bibliotek gminnych posiada wejście przystosowane do potrzeb osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, udogodnienia wewnątrz budynku posiada jedynie co czwarta biblioteka, a jedynie co setne miejsce w czytelnich jest dostosowane do ich potrzeb. Do potrzeb osób niewidzących i słabo widzących dostosowanych jest zaledwie 3% bibliotek gminnych [27].

Rysunek 5. Przystosowanie bibliotek do potrzeb osób na wózkach inwalidzkich oraz osób niewidzących i słabo widzących

Źródło: opracowanie własne.

Większość badanych małopolskich bibliotek jest w małym stopniu przystosowana do obsługi osób niepełnosprawnych lub z ograniczeniami motorycznymi (rys. 5), choć w ostatnich latach nastąpił postęp w tym zakresie. Jedynie nieco powyżej jednej czwartej placówek posiada wejście do budynku przystosowane do potrzeb osób na wózkach inwalidzkich, przy czym o ile prawie połowa bibliotek gminnych (48%) oferuje tego typu dostęp, wśród filii jest to rzadkie (15%). Przystosowanie wnętrza budynków do potrzeb osób niepełnosprawnych poprzez windy oraz inne udogodnienia wewnątrz budynku występuje rzadziej niż

w co dziesiątym obiekcie, w tym w znikomej liczbie placówek filialnych. Najczęstszym udogodnieniem wspomnianym przez respondentów były przystosowane sanitariaty. Pojedynczy respondenci wspominali jednak o braku progów i schodów, dostosowanej do wózków szerokości drzwi oraz barierkach do trzymania się przy wychodzeniu po schodach. Jedną z form inkluzji osób niewidzących i słabo widzących, jaką jest umożliwienie im korzystania z księgozbioru lub informacji w bibliotece, jest nadal bardzo rzadko obecna w działalności bibliotek (jedynie w trzech bibliotekach powiatowych i jednej gminnej).

Ankietowane placówki bardzo rzadko wspominały też o działaniach modernizacyjnych związanych z polepszeniem dostępu do budynków i księgozbioru dla osób niepełnosprawnych. Spośród badanych bibliotek jedynie dwie zaakcentowały wyraźnie tą kwestię: w jednym przypadku była to instalacja windy dla niepełnosprawnych (filia biblioteczna w Podłężu), w drugim stworzenie stanowisk komputerowych dla osób z dysfunkcją wzroku (biblioteka w Trzebini).

Poza zmianami w wyposażeniu obiektów instytucje kultury w swoich programach mogą uwzględniać potrzeby grup zagrożonych wykluczeniem lub marginalizacją [7; 47]. Może się to odbywać na różnych płaszczyznach: w ramach ich podstawowej działalności kulturalnej (np. uwzględniając wielokulturowość miejsca w odczytach, prelekcjach i okazjonalnych wystawach oraz gromadząc zbiory biblioteczne), w ramach szerszych działań społecznych (np. poprzez współpracę z instytucjami więziennymi przy resocjalizacji, działalność terapeutyczną z niepełnosprawnymi czy programy skierowane do bezrobotnych) czy też stanowiąc miejsca publicznej debaty nad kwestiami wykluczenia społecznego. Wśród badanych bibliotek nie widać jednak szczególnego nakierowania na działania na rzecz inkluzji społecznej w ramach współpracy z innymi aktorami lokalnymi. Jeśli taka współpraca jest nawiązana, najczęściej dotyczy świetlic wiejskich, z którymi współpracuje ponad 1/5 placówek (potencjalne przyczynianie się do włączenia społecznego dzieci z obszarów wiejskich, dzieci z rodzin gorzej sytuowanych), ewentualnie współpracy z domami pomocy społecznej (1/5 badanych bibliotek w miastach, mniej niż 1/5 na obszarach wiejskich). Współpracę z instytucjami penitencjarnymi lub domami poprawczymi zadeklarowała jedynie jedna placówka.

Zróżnicowanie użytkowników bibliotek pod względem wieku czy przynależności do grup społeczno-zawodowych stanowi szansę dla wzmacniania integracji społecznej [31]. Wśród czytelników najważniejszą grupę stanowią dzieci i młodzież oraz osoby starsze. Biblioteki mogą więc stać się miejscem integracji międzypokoleniowej, choć często te dwie grupy korzystają z nich o różnych porach dnia [52]. Wyzwaniem dla zarządzających jest stworzenie możliwości kontaktu międzypokoleniowego, między innymi poprzez odpowiednią aranżację przestrzeni oraz organizację aktywności integrujących młodsze i starsze osoby. Ponadto, w erze wzmocnionej mobilności ludności, biblioteki powinny adresować swoje usługi do nowych mieszkańców, w szczególności imigrantów z innych krajów [1; 30], co podkreślane jest również w polityce rozwoju na szczeblu europejskim, wskazując, że „aktywna polityka kulturalna stanowi cenne narzędzie w budowaniu mostów między populacjami o różnym pochodzeniu i we wzmacnianiu integracji imigrantów i osób osiedlających się w mieście” [39].

Dwiema grupami, na które w świetle ankiet nakierowana jest specjalnie działalność badanych bibliotek w Małopolsce, są dzieci i młodzież oraz seniorzy (w tym działania na rzecz niwelacji wykluczenia cyfrowego seniorów). Działania na rzecz innych grup zagrożonych wykluczeniem są bardzo rzadkie. Jedna placówka (Budzów) wspomniała o programach stworzonych specjalnie z myślą o niepełnosprawnych, dwie (wspomniane już Budzów oraz Palcza) o współpracy z Gminną Komisją ds. Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych i Narkomanii. Tylko w jednym przypadku wskazano także na podejmowanie działań skierowanych bezpośrednio do przedstawicieli mniejszości etnicznej. Dotyczyło to biblioteki powiatowej w Gorlicach, która deklaruje także najszersze spektrum programów kierowanych do wybranych grup społecznych i wiekowych.

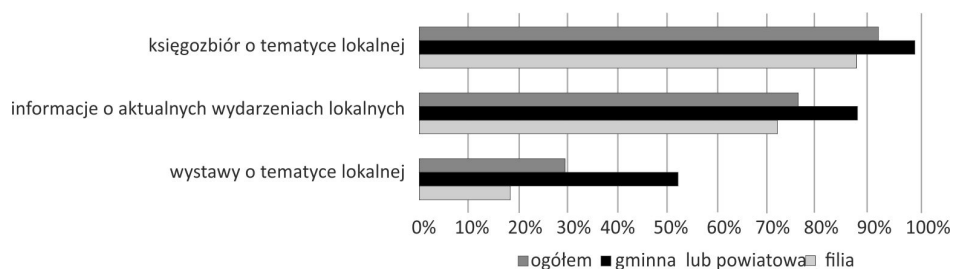
Każdy obszar posiada pewne swoiste, unikalne cechy, zwyczaje i tradycje, które uznawane są za istotną część lub wręcz wyznacznik tożsamości lokalnej. Uważa się przy tym, iż silna tożsamość i duma lokalna przyczyniają się do poczucia więzi i wspólnoty między członkami danej społeczności mogą być istotnymi endogenicznymi czynnikami wzrostu, a także tworzyć pozytywny wizerunek danej jednostki terytorialnej [31]. Podobnie jak inne placówki kulturalne i edukacyjne, takie jak szkoły, lokalne centra kultury czy muzea, szczególnie w mniejszych miejscowościach prężnie działająca placówka biblioteczna posiadająca zadbaną, wyremontowaną lub ciekawie zaprojektowaną nowo wzniesioną siedzibę może sama w sobie być powodem do dumy lokalnej z posiadania w danej miejscowości instytucji spełniającej funkcję wyższego rzędu, podnoszącej jej estetykę i poszerzającej możliwości edukacyjne oraz spędzania czasu wolnego. Z drugiej strony, chcąc zachować oraz wzmocnić tożsamość lokalną i lepiej ją zrozumieć, a także przekazać młodszemu pokoleniu, w tym zapoznać z przeszłością i tradycjami gminy, jej mieszkańcy potrzebują miejsca, gdzie mogliby zasięgnąć informacji i zapoznać się z publikacjami na temat danej miejscowości lub gminy.

Biblioteki są często placówkami, które zbierają księgozbiór o tematyce lokalnej, a niekiedy także prowadzą badania i kwerendy dotyczące miejscowej historii i tradycji, opracowują je i wydają drukiem oraz przekazują publiczności lokalnej w ramach spotkań, odczytów, wystaw czy innych działań kulturalnych (np. gry terenowe). Zbiory lokalne mogą przy tym dotyczyć nie tylko opracowań o charakterze etnograficznym czy historycznym, ale także dokumentacji związanej z twórczością lokalną – m.in. działalnością lokalnych poetów i pisarzy lub twórczością literacką opartą na lokalnych motywach i odniesieniach. Biblioteki mogą także być instytucjami zbierającymi i udostępniającymi prasę lokalną jako jedno z podstawowych źródeł informacji o lokalnych przemianach, istotnych społecznie kwestiach i zdarzeniach, a także inne lokalne materiały źródłowe. Mogą inicjować i przeprowadzać rozmaitego typu działania animacyjne, w ramach których powstają i wydawane są teksty o tematyce lokalnej lub tworzone przez przedstawicieli społeczności lokalnej (np. konkursy wspomnieniowe lub literackie). Tego typu instytucje kultury mogą wreszcie inicjować dyskusję na temat lokalnej historii, odnosić się do wspólnej przeszłości, zabytków, tradycji i dziedzictwa miejscowej społeczności, a także zachęcać do wspólnego świętowania, uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych, rytuałach i innych formach spotkań gromadzących społeczność lokalną. Biblioteki często podejmują również działania promujące gminę na zewnątrz. Jako specyficzny typ tzw. instytucji dziedzictwa (ang. *heritage institutions*) mogą

więc pełnić funkcję „miejsc znaczących”, wokół których można budować lokalną i regionalną tożsamość.

Badania przeprowadzone wśród małopolskich bibliotek potwierdzają ich istotną rolę w budowaniu tożsamości lokalnej (rys. 6). Ponad 90% ankietowanych placówek posiada i gromadzi księgozbiór o tematyce lokalnej, co wskazuje na uniwersalność uznania tego typu działalności przez biblioteki za obowiązkową i niezbędną. Relatywnie duży odsetek bibliotek, w tym prawie 90% gminnych lub powiatowych, odgrywa także rolę instytucji promujących lokalne wydarzenia poprzez przekazywanie informacji o nich. Organizowanie wystaw o lokalnej tematyce jest uwzględnione w działalności prawie 1/3 bibliotek, w tym w ponad połowie gminnych lub powiatowych. W miejscowościach o charakterze miejskim, m.in. z uwagi na dysponowanie większą powierzchnią użytkową przez miejskie biblioteki oraz częściej dostępną przestrzeń wystawową, biblioteki częściej organizują wystawy o tematyce lokalnej, natomiast na wsi biblioteki nieco częściej służą jako miejsca przekazywania informacji o lokalnych wydarzeniach, pełniąc funkcję „centrum informacji lokalnej”. Często placówki biblioteczne współpracują także z innymi instytucjami kultury i edukacji, władzami lokalnymi i stowarzyszeniami przy organizacji wydarzeń kulturalnych, w tym imprez o dorocznym charakterze np. dożynki, dni miejscowości.

Rysunek 6. Lokalna tematyka w działalności małopolskich bibliotek

Źródło: opracowanie własne.

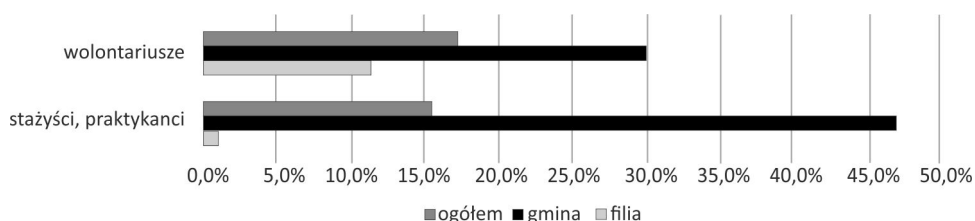
Za jeden z istotnych wskaźników kapitału społecznego na danym terenie uważa się liczbę i aktywność organizacji trzeciego sektora [12; 58]. Działania na polu kultury i sztuki są często powodem powstania lub głównym polem działalności organizacji pozarządowych [43]. Ponad 1/3 badanych bibliotek deklaruje współpracę z konkretnymi organizacjami pozarządowymi na swoim terenie. Są to najczęściej ochotnicze straże pożarne, koła gospodyń wiejskich, lokalne grupy działania oraz towarzystwa i stowarzyszenia miłośników danej miejscowości lub gminy, rzadziej, choć także relatywnie często, organizacje działające na rzecz emerytów i rencistów. Współpraca ta związana jest najczęściej z wymianą doświadczeń, pomocą, szkoleniami lub wspólną organizacją przedsięwzięć oraz wydarzeń kulturalnych o charakterze regionalnym. Dotyczy zatem przede wszystkim poszerzonej funkcji bibliotek, a nie podstawowej działalności bibliotecznej.

Często wskazuje się także na fakt, iż rolę określonych instytucji w budowaniu kapitału społecznego może wspomagać i wzmacniać wolontariat. Taka forma nieodpłatnej pracy i zdobywania doświadczeń społecznych oraz zawodowych jest obecna w działalności

publicznych bibliotek województwa małopolskiego, jednak korzysta z niej zaledwie 17% placówek (rys. 7). Znacznie częściej wolontariusze współpracują z siedzibami głównymi bibliotek (tego typu współpracę deklaruje prawie co trzecia placówka) niż z filiami bibliotecznymi (jedna na 10 placówek).

Wśród wolontariuszy dominują uczniowie szkół średnich oraz studenci i młodzi dorośli, udział pozostałych grup wiekowych jest mniejszy (rys. 7). Warto zwrócić uwagę na fakt, iż wolontariat w bibliotekach nie jest jak na razie wykorzystany w szerszym zakresie jako narzędzie aktywizacji seniorów. Wolontariusze są angażowani przede wszystkim jako personel wspierający szersze, „ponadpodstawowe” usługi i funkcje społeczne biblioteki, takie jak prowadzenie różnego typu warsztatów dla seniorów i dzieci (komputerowe, historyczne, kulinarne, fotograficzne), pomoc seniorom i dzieciom w obsłudze komputera, głośne czytanie dzieciom czy dostarczanie książek osobom niepełnosprawnym, a także pomoc w cyfryzacji zasobów bibliotecznych (tab. 5). Biorąc pod uwagę, iż nastoletni uczniowie i młodzi dorośli mają dzięki temu kontakt z najmłodszymi mieszkańcami miejscowości, a także, choć rzadziej, z najstarszymi członkami społeczności lokalnej, można zauważyć duży, lecz nie w pełni wykorzystany potencjał wolontariatu we wspieraniu budowania kapitału pomostowego. Staże i praktyki są dużo bardziej popularnym sposobem pozyskiwania nieodpłatnej pomocy przez biblioteki województwa małopolskiego.

Rysunek 7. Współpraca bibliotek z wolontariuszami oraz stażystami i praktykantami

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 5. Zadania wolontariuszy służących pomocą w ankietowanych bibliotekach województwa małopolskiego

Zadania wolontariuszy	Liczba wskazań (N=29)
pomoc przy realizacji działalności kulturalnej	16
pomoc w pracach bibliotecznych	11
pomoc przy działaniach skierowanych do dzieci i młodzieży	9
pomoc przy działalności edukacyjnej	6
pomoc przy działaniach z zakresu tożsamości lokalnej	5
pomoc przy działaniach skierowanych do osób starszych	4
pomoc przy działaniach skierowanych do osób niepełnosprawnych	2

Źródło: opracowanie własne.

W dotychczasowych rozważaniach nakreślono diagnozę działań bibliotek, które mogą przyczyniać się do wzmacniania kapitału społecznego w różnych jego wymiarach.

Na koniec przedstawione zostaną kierunki zmian wskazywane przez przedstawicieli przebadanych bibliotek. Większość z nich stwierdziła, że w ich placówkach powinny zostać wprowadzone zmiany, tak by instytucje te były bardziej atrakcyjne dla użytkowników, w szczególności dla społeczności lokalnej, w której funkcjonuje biblioteka. Częściej na potrzebę takich zmian wskazują placówki zlokalizowane w miastach (81%) niż na obszarach wiejskich (66%).

Tabela 6. Kierunki zmian bibliotek w celu uatrakcyjnienia placówek wskazywane przez bibliotekarzy

Oczekiwane kierunki zmian	Liczba wskazań (N=168)
zwiększenie powierzchni (nowy lokal lub powiększenie istniejącego)	41
poszerzenie oferty kulturalnej i edukacyjnej, w tym:	27
– dla dzieci i młodzieży	18
– dla osób starszych	6
– dla rodzin	1
– dla grup wykluczonych	1
poprawa wyposażenia (meble, sprzęt komputerowy, itp.)	21
rozwój księgozbioru (nowości wydawnicze, czasopisma, audiobooki, itp.)	21
remont, modernizacja biblioteki	18
nowe przestrzenie w bibliotece i wokół biblioteki	13
dostosowanie do potrzeb osób niepełnosprawnych	8
zatrudnienie nowych pracowników	7
automatyzacja procesów bibliotecznych	6
wydłużenie godzin otwarcia	5
rozwój współpracy (z innymi instytucjami, z mieszkańcami)	4
wolny dostęp	1
promocja biblioteki	1
digitalizacja zbiorów	1

Źródło: opracowanie własne.

Wśród oczekiwanych kierunków zmian na pierwsze miejsce wybijają się potrzeby związane z poprawą warunków lokalowych (tab. 6): zwiększenie powierzchni biblioteki przez adaptację innych pomieszczeń, rozbudowę istniejących budynków lub wzniesienie nowego budynku bibliotecznego (poniżej przytoczono wypowiedzi badanych obrazujące tę kwestię). Z tym związane są również często wskazywane potrzeby doposażenia bibliotek w sprzęt i wymiany mebli oraz przeprowadzenia remontów i modernizacji pomieszczeń bibliotecznych. Dla dużej części bibliotek te działania stanowią warunek konieczny, by placówki te mogły zwiększyć swoje zaangażowanie w działalność na rzecz społeczności lokalnej. Duża część środowiska zawodowego bibliotekarzy jest świadoma współczesnej roli biblioteki w społecznościach wiejskich i mniejszych miast, ale natrafiają na ograniczenia, które wynikają również z decyzji finansowych podejmowanych przez samorządy lokalne. Jak piszą ankietowani:

„Podstawowym problemem jest sytuacja lokalowa biblioteki. Wiele form pracy my, bibliotekarze, zmuszeni jesteśmy realizować poza siedzibą biblioteki (np. spotkania Dyskusyjnego Klubu Filmowego – w gimnazjum, spotkania autorskie – w Centrum Kultury i Wypoczynku albo w szkołach) albo rezygnujemy z nich (np. brak miejsca na spotkania grup wiekowych albo skupionych wokół wspólnej pasji). Bibliotekarze mają świadomość możliwości, jakie obecnie powinna oferować współczesna biblioteka w środowisku małego miasteczka i to, że nie możemy ich realizować ze względu na ograniczenia lokalowe (stara kamienica, strome schody, wąskie przejścia, ciasno) budzi frustrację” (biblioteka powiatowa).

„Biblioteka mieści się w zbyt małym lokalu, by można było organizować tam jakiegokolwiek imprezy. Jedynym rozwiązaniem jest przeniesienie biblioteki do innego budynku” (filia biblioteczna, wieś, powiat tatrzański).

„Zmiana lokalu – biblioteka mieści się w starym, prywatnym budynku, zajmuje 34 m², gdzie panuje ciasnota. We wsi nie ma budynku publicznego, do którego można by przenieść bibliotekę, a w miejscowości turystycznej nikt nie wynajmie większego pomieszczenia za taki czynsz, jaki płaci biblioteka” (filia biblioteczna, wieś, powiat tatrzański).

„[Niezbędna jest] rozbudowa gmachu, m.in. by zbiory czytelni i wypożyczalni dla dorosłych były w całości w wolnym dostępie, kawiarnia w piwnicy, zagospodarowanie terenu działki po rozbudowie gmachu na czytelnię plenerową i mini-ogród, [gdzie organizować by można] wydarzenia plenerowe angażujące lokalną społeczność i – szczególnie – młodzież”. (biblioteka powiatowa).

Zmiana warunków lokalowych umożliwi, zdaniem respondentów, organizację większej liczby wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych oraz stworzy nowe przestrzenie dla różnych grup użytkowników, w szczególności dla dzieci i młodzieży, dla których biblioteka może również pełnić funkcję świetlicy, gdzie można w bezpiecznym miejscu czekać na powrót do domu po zajęciach szkolnych. W mniejszym stopniu uwaga skierowana jest na potrzeby osób starszych czy rodzin.

„W związku z tym, że coraz więcej dzieci po lekcjach przebywa w bibliotece, [niezbędne jest] wygospodarowanie miejsca do odpoczynku i swobodnej rozmowy” (filia biblioteczna, wieś, powiat wielicki).

„[Potrzebne jest] uruchomienie czytelni-sświetlicy – miejsca spotkań dla czytelników w różnym wieku” (filia biblioteczna, miasto, powiat chrzanowski).

„Zmodernizować kącik dla najmłodszych, zwiększenie zakupu księgozbioru dla najmłodszych, współpraca z rodzicami w ramach zwiększenia czytelnictwa dzieci i młodzieży” (biblioteka gminna, wieś, powiat limanowski).

„[Potrzebne jest:] 1. Wygospodarowanie miejsca przed budynkiem biblioteki na tzw. czytelnię letnią, gdzie mogłyby się również odbywać zajęcia dla dzieci i młodzieży. 2. Wzbogacenie oferty o zajęcia adresowane dla starszych użytkowników biblioteki” (biblioteka powiatowa).

Warto również zwrócić uwagę, że bibliotekarze wskazują na ograniczone dostosowanie ich placówek do potrzeb osób niepełnosprawnych, do których nie należą tylko osoby na wózkach inwalidzkich, ale, jak zauważył jeden z respondentów, również mniej sprawni

seniorzy. Jeżeli biblioteki mają stać się miejscami aktywizacji tej grupy, to muszą one zwrócić uwagę na ograniczenia motoryczne jej przedstawicieli.

„Przede wszystkim przystosowanie dla osób niepełnosprawnych – dużo czytelników jest starszych wiekiem, stąd pokonanie dużej ilości schodów jest czasem jak wspinaczka dla takich osób” (filia biblioteczna, wieś, powiat chrzanowski).

Przeprowadzone badania wskazują, że skala oddziaływania małopolskich bibliotek na kreowanie i wzmacnianie kapitału społecznego jest zróżnicowana. Pracownicy i zarządzający bibliotekami w coraz większym stopniu dostrzegają potencjał tych placówek jako miejsc spotkań i podejmują działania podnoszące ich atrakcyjność w tym zakresie poprzez tworzenie nowych przestrzeni, organizację wydarzeń czy zmianę godzin otwarcia. Widoczne to jest szczególnie w miejscowościach, gdzie na potrzeby biblioteki wzniesiono nowe obiekty. Nowy budynek daje nie tylko lepsze możliwości lokalowe, ale stanowi okazję do przemyslenia dotychczasowego modelu funkcjonowania biblioteki i wprowadzenia, niekiedy rewolucyjnych, zmian. W większości przebadanych placówek istnieje jednak jeszcze duży potencjał do wzmocnienia funkcji społecznych, choć nie można zapominać o ograniczeniach, z jakimi borykają się zarządzający bibliotekami.

W dotychczasowym rozwoju widoczne były strategie skoncentrowane na modernizacji technologicznej bibliotek – zakup sprzętu komputerowego, dostęp do Internetu – co umożliwiło wyrównanie szans cywilizacyjnych mieszkańców obszarów peryferyjnych i przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu. W obliczu rosnącej dostępności Internetu kolejnym etapem rozwoju bibliotek może być skoncentrowanie się na ich aktywniejszej roli w społecznościach lokalnych. Już obecnie biblioteki podejmują działania wzmacniające tożsamość lokalną (lokalne księgozbiory, wystawy, archiwa tradycji, działalność informacyjna, współudział w organizacji imprez lokalnych) oraz stanowią ważne miejsce spędzania wolnego czasu przez dzieci i młodzież, a także, coraz częściej, przez osoby starsze. Wyzwaniem może być zwiększenie oferty dla osób w wieku średnim, w szczególności dla rodzin z dziećmi. Również kwestia przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu nie jest wyraźnie widoczna na liście priorytetów zarządzających bibliotekami. Większość bibliotek jest wciąż niedostępna dla osób niepełnosprawnych. Niezbędne jest dostosowanie architektury bibliotek do potrzeb osób poruszających się na wózkach, jak również do potrzeb mniej sprawnych ruchowo seniorów. Mało widoczna jest też aktywność badanych instytucji w zakresie inkluzji społecznej innych marginalizowanych grup, np. bezrobotnych, osób ubogich, dzieci z rodzin dysfunkcyjnych. W tym zakresie możliwe byłoby szersze wykorzystanie możliwości wolontariatu, który w środowisku bibliotekarskim jest stosunkowo mało obecny. Wzór mogą stanowić placówki, w których jest on praktykowany, a które mogą pochwalić się ciekawymi projektami społecznymi. Rosnącej świadomości oraz zaangażowaniu środowiska bibliotekarzy powinno przy tym towarzyszyć aktywne wsparcie ze strony państwa i władz samorządowych, tak by możliwe było osiągnięcie zakładanego w dokumentach strategicznych przekształcenia bibliotek w jeszcze bardziej aktywne i otwarte instytucje, wzmacniające zasoby kapitału społecznego w społecznościach lokalnych.

Bibliografia

1. *21st Century Libraries. Changing forms, changing futures* [Dokument elektroniczny]. London: Bulding Futures; MLA, cop. 2004. Tryb dostępu: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110118095356/http://www.cabe.org.uk/files/21st-century-libraries.pdf>. Stan z dnia 09.04.2013.
2. *BetterTogether. The report of the Saguaro Seminar: civic engagement in America. Reprint of 2000 report with new introduction. Saguaro Seminar on Civic Engagement in America* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: http://www.bettertogether.org/pdfs/bt_1_29.pdf. Stan z dnia 09.04.2013.
3. BEUGELSDIJK Sjoerd, VAN SCHAIK Ton. Social capital and growth in European regions: an empirical test. *European Journal of Political Economy*. 2005, nr 2, s. 301-324. ISSN 0176-2680.
4. *Biblioteka – małe pomysły na wielkie zmiany* [Dokument elektroniczny]. Warszawa: Program Rozwoju Bibliotek, Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego. Tryb dostępu: <http://frsi.org.pl/biblioteka-male-pomysly-na-wielkie-zmiany>. Stan z dnia 09.04.2013.
5. BONI Michał (red.). *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Projekt. Część II* [Dokument elektroniczny]. Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2011. Tryb dostępu: http://zds.kprm.gov.pl/sites/default/files/dsrk_2_tom_17_listopada_2011__0.pdf. Stan z dnia 09.04.2013.
6. BONI Michał (red.). *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe* [Dokument elektroniczny]. Warszawa: Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów 2009. Tryb dostępu: http://www.wrpo.wielkopolskie.pl/zalaczniki1/2012/Raport_Polska_2030_wyzwania_rozwojowe.pdf. Stan z dnia 09.04.2013.
7. BOURKE Carolyn. Public libraries: building social capital through networking. *Aplis*. 2005, nr 2, s. 71-75. ISSN 1030-5033.
8. CHUCHRO Ewa, OCHMAŃSKI Mikołaj, ZAJĄC Michał (red.). *Kształcenie bibliotekarzy na potrzeby środowisk lokalnych. Programy kształcenia uniwersyteckiego*. Tom 1. Warszawa: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne, Oddział Warszawski, 2011. ISBN 978-83-931164-3-0.
9. COLEMAN James Samuel. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 1988, nr 94, s. 95-120. ISSN 0002-9602.
10. CZAPIŃSKI Janusz. Kapitał społeczny. In CZAPIŃSKI Janusz, Panek Tomasz (red.). *Diagnoza społeczna 2011* [Dokument elektroniczny]. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego, 2011, s. 284-292. Tryb dostępu: www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2011.pdf. Stan z dnia 09.04.2013.
11. DZIAŁEK Jarosław. Kapitał społeczny – ujęcie teoretyczne i praktyka badawcza. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2011, nr 3, s. 100-118. ISSN 1509-4995.
12. DZIAŁEK Jarosław. *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011. ISBN 978-83-233-3209-1.
13. ELMBORG James. Libraries as the spaces between us. Recognizing and valuing the third space. *Reference & User Services Quarterly*. 2011, nr 4, s. 338-350. ISSN 1094-9054.
14. FLORIDA Richard. *Narodziny klasy kreatywnej*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2010. ISBN 978-83-61587-37-8.
15. GARDNER James Maitland. Heritage protection and social inclusion: a case study from the Bangladeshi community of East London. *International Journal of Heritage Studies*. 2004, nr 1, s. 75-92. ISSN 1352-7258.

16. GITTELL Ross J., VIDAL Avis. *Community organizing: Building social capital as a development strategy*. Thousand Oaks: Sage, 1998. ISBN 978-0803957923.
17. GRANOVETTER Mark. *Getting a job: A study of contacts and careers*. Cambridge: Harvard University Press, 1974. ISBN 978-0674354166.
18. HARRIS Cathryn. Libraries with lattes: the new third place. *Aplis*. 2007, nr 4, s. 145-152. ISSN 1030-5033.
19. HEUMANN GURIAN Elaine. Function follows form: how mixed-used spaces in museums build community. *Curator*. 2001, nr 1, s. 97-112. ISSN 0011-3069.
20. HOMIŃSKI Bartłomiej. Nowe „serce” Warszawy – Buwing na Powiślu. *Czasopismo Techniczne*. 2008, nr 3A, s. 3. ISSN 1897-6271.
21. HOMIŃSKI Bartłomiej. *Wpływ współczesnych przemian cywilizacyjnych na nową rolę bibliotek w strukturze miasta. Praca doktorska* [Dokument elektroniczny]. Kraków: Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, 2011. Tryb dostępu: http://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i5/i2/i3/i5/r5235/HominskiB_WplywWspolczesnych.pdf. Stan z dnia 09.04.2013.
22. KAWACHI Ichiro, SUBRAMANIAN S. V., KIM Daniel (red.). *Social capital and health*. New York: Springer, 2008. ISBN 978-0387713113.
23. KOMARNICKA Karolina, KOZŁOWSKA Beata. *Aktywna biblioteka – miejsce promocji kultury* [Dokument elektroniczny]. Warszawa: Program Rozwoju Bibliotek, Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, 2010. Tryb dostępu: http://www.biblioteki.org/repository/PLIKI/DOKUMENTY/PODRECZNIKI/Specjalistyczne/Miejsce_promocji_kultury.pdf. Stan z dnia 09.04.2013.
24. KONIECZNA Danuta. Współczesne trendy architektury bibliotecznej a zmieniające się wymagania użytkowników bibliotek. In *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy? II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej*. Łódź: Biblioteka Politechniki Łódzkiej, 2006. ISBN 83-920302-4-9.
25. KUBIAK Anna, MISZAŁSKA Anita. Czy nowa próżnia społeczna, czyli o stanie więzi społecznych w III Rzeczypospolitej. *Kultura i Społeczeństwo*. 2004, nr 2, s. 9-43. ISSN 0023-5172.
26. KUBICA Anna Sali. *Innowacje w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Krakowie* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <http://www.zarzadzaniekultura.pl/innowacje-baza-pomyslow/innowacje/innowacje-w-wojewodzkiej-bibliotece-publicznej-w-krakowie>. Stan z dnia 09.04.2013.
27. *Kultura w 2011 r.* Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Krakowie, 2012. ISSN 1506-4360.
28. MELLON Constance A. Library anxiety: a grounded theory and its development. *College & Research Libraries*, 1986, nr 2, s. 160-165. ISSN 0099-0086.
29. MIHAYLOVA Dimitrina. *Social capital in Central and Eastern Europe. A critical assessment and literature review*. Budapest: Central European University, 2004. ISBN 9638656905.
30. MOSEID Tone. Norweskie doświadczenia w tworzeniu i wdrażaniu strategii. Reforma bibliotek 2014. In ŚLIWA Martyna (red.). *Strategie dla kultury. Kultura dla rozwoju. Zarządzanie strategiczne instytucją kultury*. Kraków: MIK, 2011, s. 189-198. ISBN 978-83-61406-44-0.
31. MURZYN-KUPISZ Monika, DZIAŁEK Jarosław. Cultural heritage in building and enhancing social capital. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. 2013, nr 1, s. 35-54. ISSN 2044-1266.
32. MURZYN-KUPISZ Monika. *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2012. ISBN 978-83-7252-609-0.

33. NAPIONTEK Olga. Biblioteki publiczne jako miejsca zdobywania wiedzy i integracji społeczno-kulturowej. *Biblioteki i Archiwa*. 2005, nr 2, s. 3-11. ISSN 1733-4748.
34. NAYLOR Richard, LUNGERSHAUSEN Ulrike, OAKLEY Kate, MANTELLA Lucy. *Assessment of the social impact of participation in HLF-funded projects. Final report* [Dokument elektroniczny]. London: Heritage Lottery Fund; BOP, 2009. Tryb dostępu: http://www.hlf.org.uk/aboutus/howwework/Documents/HLF_Social_Impact_FinalReport_BOP_June_2009.pdf. Stan z dnia 05.04.2013.
35. NOWAK Stefan. System wartości społeczeństwa polskiego. *Studia Socjologiczne*. 1979, nr 4, s. 155-172. ISSN 0039-3371.
36. OLDENBURG Ray. *The great good place: cafés, coffee shops, bookstores, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community*. New York: Marlowe & Company, 1999. ISBN 978-1569246818.
37. PĘDICH Marcin. Architektura bibliotek. Analiza trendów na podstawie piśmiennictwa zagranicznego rejestrowanego w Bibliografii Analitycznej Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. *Przegląd Biblioteczny*. 2007, nr 1, s. 42-66. ISSN 0033-202X.
38. *Po co Polakom biblioteki? Raport po trzech latach działania Programu Rozwoju Bibliotek* [Dokument elektroniczny]. Warszawa: Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, 2012. Tryb dostępu: http://issuu.com/publikacjejrfsi/docs/po_co_polakom_biblioteki/1?e=5358310/3387815. Stan z dnia 05.04.2013.
39. *Polityka spójności i miasta: rola miast i aglomeracji w odniesieniu do wzrostu i zatrudnienia w regionach*. Bruksela: Komisja Wspólnot Europejskich, 2006. ISBN 92-79-02555-4.
40. PORTES Alejandro. Social capital. Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*. 1998, nr 24, s. 1-24. ISSN 0360-0572.
41. PORTES Alejandro. The two meanings of social capital. *Sociological Forum*. 2000, nr 1, s. 1-12. ISSN 0884-8971.
42. *Program Strategiczny Dziedzictwo i Przemysły Czasu Wolnego* [Dokument elektroniczny]. Kraków: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, 2012. Tryb dostępu: http://www.malopolskie.pl/Pliki/2013/PS%20DiPCW_zal%20do%20uchwaly%20ZWM%20325-13%20z%202013%2003%2019.pdf. Stan z dnia 05.04.2013
43. PRZEWŁOCKA Jadwiga, ADAMIAK Piotr, ZAJĄC Aleksandra. *Życie codzienne organizacji pozarządowych w Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Klon Jawor, 2012. ISBN 978-83-62310-46-3.
44. PUTNAM Robert D., LEONARDI Robert, NANETTI Rafaella Y. *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Kraków: Wydawnictwo Znak; Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 1995. ISBN 83-7006-426-4.
45. PUTNAM Robert. *Samotna gra w kręgle*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2009. ISBN 978-83-60807-36-1.
46. SANDELL Richard. Museums and the combating of social inequality: roles, responsibilities, resistance. In SANDELL Richard (red.). *Museums, society, inequality*. London: Routledge, 2002, s. 3-23. ISBN 978-0203167380.
47. SANDELL Richard. Museums as agents of social inclusion. *Museum Management and Curatorship*. 1998, nr 4, s. 401-418. ISSN 0964-7775.
48. SIEGRIST Johannes. Place, social exchange and health: proposed sociological framework. *Social Science and Medicine*. 2000, nr 9, s. 1283-1293. ISSN 0037-7856.
49. SKUDLARSKI Radosław, SZYMOROWSKA Teresa E. Książnica Kopernikańska w Toruniu. *Biblioteki i Archiwa*. 2005, nr 2, s. 12-20. ISSN 1733-4748.

50. SMOLEŃ Monika (red.). *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2013. Załącznik do uchwały nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej, poz. 378.
51. SØNDERGAARD Børge. The red thread. New central library in Hjørring. *Scandinavian Public Library Quarterly*. 2008, nr 4, s. 16-17. ISSN 0036-5602.
52. SWINBOURNE Kathleen. „A safe place to go”. *Libraries and social capital* [Dokument elektroniczny]. Sydney: Public Libraries Branch of The State Library of New South Wales, 2000. Tryb dostępu: http://www.sl.nsw.gov.au/services/public_libraries/docs/safe_place.pdf. Stan z dnia 05.04.2013
53. SZTOMPKA Piotr. Zaufanie, nieufność i dwa paradoksy demokracji. In SZTOMPKA Piotr, KUCIA Marek (red.). *Socjologia. Lektury*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2005, s. 397-408. ISBN 83-240-0597-8.
54. TEACHMAN Jay D., PAASCH Kathleen, CARVER Karen. Social capital and the generation of human capital. *Social Forces*. 1997, nr 4, s. 1-17. ISSN 0037-7732.
55. TRIGILIA Carlo. Social capital and local development. *European Journal of Social Theory*. 2001, nr 4, s. 427-442. ISSN 1368-4310.
56. WATSON Les. The future of the library as a place of learning: a personal perspective. *New Review of Academic Librarianship*. 2010, nr 16, s. 45-56. ISSN 1361-4533.
57. WEDEL Janine R. Dirty togetherness: institutional nomads, networks, and the state-private interface in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union. *Polish Sociological Review*. 2003, nr 2, s. 139-159. ISSN 1231-1413.
58. WESTLUND Hans, ADAM Frane. Social capital and economic performance: A meta-analysis of 65 studies. *European Planning Studies*. 2010, nr 18, s. 893-919. ISSN 0965-4313.
59. WILSON Patricia A. Building social capital: a learning agenda for the twenty-first century. *Urban Studies*, 1997, nr 5/6, s. 745-760. ISSN 0042-0980.
60. WOOLCOCK Michael. Social capital and economic development: toward a theoretical synthesis and policy Framework. *Theory and Society*. 1998, nr 2, s. 151-208. ISSN 0304-2421.
61. WROCŁAWSKA Maria, JERZYK-WOJTECKA Justyna (red.). *Biblioteka jako „trzecie miejsce”*. Międzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Materiały konferencyjne [Dokument elektroniczny]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011. Tryb dostępu: <http://bcu.lib.uni.lodz.pl/dlibra/docmetadata?id=1896&from=publication>. Stan z dnia 05.04.2013.

---

*) Tekst powstał w ramach pracy naukowej związanej z projektem badawczym pt. „Instytucje muzealne z perspektywy ekonomiki kultury” realizowanym w latach 2012–2016. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2011/03/B/HS4/01148.

**) Tekst powstał w ramach projektu badawczego „Diagnoza działań instytucji kultury w zakresie budowania i wzmacniania zasobów kapitału społecznego w województwie małopolskim” zrealizowanego w latach 2012–2013 ze środków na działalność statutową Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego na zadania służące rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich, projekt nr DS/MND/WBiNoZ/IGiGP/1/2012.